

Vereniging voor Internationale Relaties, vzw
Egmontstraat 11, 1000 Brussel
vira@mail.org
www.vira-org.be

Tekst van de uiteenzetting door

Luc Devoldere

Hoofdredacteur en Afgevaardigd-bestuurder van Ons Erfdeel vzw

over

Overeind in Babel Meertaligheid in Europa

gegeven tijdens de
nieuwjaarsreceptie van VIRA

op dinsdag 26 januari 2016
in de hoofdzetel van de KBC-Groep
te 1080 Brussel

*Meertaligheid is een zegen en een vloek, maar vooral een opdracht.
Hoe blijven we overeind in een Babels labyrint met onze eigen taal?
Hoe verzoenen we die met de talen van anderen en met de behoefte aan een lingua franca?
De taal van Europa is de vertaling, zei Umberto Eco.*

Meertaligheid is een zegen. Meertaligheid is een vloek. Meertaligheid is een opgave.

Eerst de vloek.

De Bijbel is duidelijk. Ooit sprak de mensheid één taal, een oertaal. Er was peis en vree. Iedereen verstond iedereen. Toen werd de mens hoogmoedig. Hij richtte een toren op die tot in de hemel moest reiken. En God strafte de mens met spraakverwarring, een ander woord voor meertaligheid.

Lost in translation. Wie kent het fenomeen niet. En je hoeft daarvoor nog niet in Tokio op straat te staan, vertwijfeld, omdat je geen enkel opschrift verstaat, geen enkel mens begrijpt.

Als iedereen rondom je een vreemde taal spreekt, ben je letterlijk buitengesloten, een outcast. Taal is macht. Talen staan altijd tegenover elkaar in machtsverhoudingen. Taalstrijd bestaat.

Meertaligheid is ook een zegen.

Alle talen drukken de werkelijkheid op een andere manier uit en leveren dus een bijdrage tot echte diversiteit, waar pluralisme. Als een taal sterft, verschaalt de wereld. Wie meerdere talen spreekt of begrijpt, leeft meer levens, ontwikkelt meer perspectieven op de werkelijkheid, dringt meer door tot andere culturen en mensen, wordt misschien empatischer.

Hij of zij is in elk geval rijker. Als ik Frans spreek, word ik iemand anders.

Meertaligheid is een zegen én een vloek, maar voor alles een opgave, een opdracht, geen idyllische wandeling in het bos. In de wereld waarin we leven, en zeker in Europa zijn we veroordeeld tot meertaligheid, worden we opgeroepen om zo meertalig mogelijk te worden.

Als Babel de werkelijkheid is, hoe blijven we er dan in overeind, met onze taal, die van onze taal- en cultuurgemeenschap, en de enkele andere talen die we spreken, schrijven misschien, of gewoon verstaan. In onze ark van Noach.

Dat is niet eenvoudig. Niet iedereen zal daarin slagen.

We weten dat we er zo vroeg mogelijk mee moeten beginnen, met het leren van andere talen, dat we alleen respect kunnen vragen voor de eigen taal als we de taal van de andere respecteren.

En nu doemt aan de horizon in de jungle en het labyrint van de meertaligheid, of gezeten op het vlot van de Méduse, het reddende schip op van de ...lingua franca.

Laat me duidelijk zijn: een lingua franca, een vehiculaire taal, een taal die het wederzijds verstaan, de communicatie maximaliseert, is nuttig en noodzakelijk.

Eeuwenlang was het Latijn in Europa die lingua franca.

Het Latijn wordt vaak gegispt als elitair, maar men vergeet dat iedereen het moest aanleren als een vreemde taal, dat de kansen dus gelijk waren, en dat geen enkele Europese natie zich door het Latijn kon benadeeld voelen. Dat komt nooit terug.

Vandaag is het Engels de lingua franca van Europa en nagenoeg de gehele wereld, althans het soort Engels dat door niet-moedertaalsprekers wordt gesproken en geschreven.

Het Engels is dus noodzakelijk. Het is evenwel niet voldoende.

Ik heb de indruk dat meertaligheid vaak gereduceerd wordt tot het spreken en schrijven van Engels. Monolingualisme is geen meertaligheid, en al zeker niet in Europa, waar taalkundige diversiteit behoort tot het wezen zelf van dit werelddeel, en als dusdanig ook verankerd is in zijn geloofsbelijdenis, zijn DNA.

Wie alleen het Engels promoot als lingua franca, taal van wetenschap en onderwijs, de economie en het bedrijfsleven, zelfs de openbare ruimte, veroordeelt de andere talen op termijn tot functieverlies. Functieverlies is prestige-verlies. Op het einde blijft een taal over als restant, als resttaal, opgespaard voor de intimiteit, voor thuis.

Taalopvattingen

Het is met taal zoals met de tijd bij Augustinus: je weet wat het is zolang niemand het je vraagt. Maar als iemand je vraagt uit te leggen wat taal nu eigenlijk is, dan geraak je in grote

verlegenheid. We zijn allemaal experts en allemaal even onwetend als het over taal gaat. Dat is omdat we er midden in zitten. Niet alleen de filosoof is gevangen in de netten van de taal, zoals Nietzsche zei: we zitten allemaal verstrikt in dat net.

Taal is alledaags, misschien het meest alledaagse en tegelijk het vreemdste dat ons is overkomen. Niemand van ons bezit de taal, niemand beheerst haar volledig. Als ik sterf, zal de taal, zullen de talen waarin ik heb geleefd, mij overleven. Je zou ons levenslange proberen om de taal de baas te worden kunnen vergelijken met het opslaan van een kamp bij een gletsjer op weg naar een top, die men nooit bereikt.

Er zijn grosso modo twee opvattingen over taal. De eerste beschouwt taal als een instrument, een middel om gedachten uit te drukken. Taal is dan een gewaad waarmee we de dingen aankleden, een voertuig voor ons denken. In deze opvatting zijn de dingen en de gedachten er al, vooraleer we ze uitspreken. Wij proberen dan een eenduidige verhouding op te bouwen tussen denken en spreken, tussen de werkelijkheid en de taal. Taal moet die werkelijkheid adequaat weergeven, weerspiegelen.

Er is een andere opvatting – een “romantische” – die gelooft dat we in taal onze innerlijke wereld tot uitdrukking brengen. In de taal, in het spreken worden we wie we zijn, worden we onszelf, zeggen we “ik”. Door te stamelen en uiteindelijk te spreken, geven we zin en betekenis, ordenen we de werkelijkheid, brengen we de wereld tot stand. “Wir können nur eine Welt begreifen die wir selber gemacht haben.” Ik parafreer deze uitspraak van Nietzsche als volgt: we kunnen alleen de wereld begrijpen als we ze uitspreken. In deze opvatting bestaat er geen eenduidige verhouding tussen taal en werkelijkheid.

Je zou deze twee opvattingen over taal ook kunnen ophangen aan de vraag of taal nu het denken bepaalt, of andersom, het denken de taal. Ik geloof dat taal ons denken, onze manier om de werkelijkheid te zien, misschien niet bepaalt, maar zeker beïnvloedt. Als ik Frans spreek, ben ik niet helemaal dezelfde als wanneer ik Nederlands praat. Ik ben dus meer een romanticus dan een instrumentalist als het om taal gaat. Laat dat duidelijk zijn. Voor die romanticus is taal belangrijk en wezenlijk: taal is dan de ruggengraat van identiteit, zowel voor individuen als voor groepen en gemeenschappen. Taal is in elk geval voor die romantici geen pasmunt of ruilmiddel. Voor hun tegenstanders zijn zij “taalsentimentalisten”, en ze voegen daar vaak het epitheton ornans “regressief” aan toe. Welaan dan, ik ben een regressieve taalsentimentalist.

Van Keltisch tot “Nederlands”

Het Keltisch is onze “verloren” taal, ooit werd het gesproken van de Donauvlakte tot de Atlantische kust, vandaag is het gevlucht naar het westen van Europa: Bretagne, Wales, Ierland en Schotland. Het Latijn van de Romeinse veroveraar en bezetter overvleugelde en verdrong in onze gewesten traag maar zeker het Keltisch in de eerste zes eeuwen van onze jaartelling. De Galliërs, die Caesar had verslagen, werden geromaniseerd. Ze werden Galloromeinen. Als na de invallen van Germaans sprekende volkeren - die vanaf het midden van de derde eeuw de Rijn en Donau, de grens van het Imperium Romanum, blijven oversteken - het stof rond 700 gaat liggen, blijkt een brede streep van Keulen tot de monding van de Somme een taalgrens te vormen. Ten zuiden van die streep zullen uit het in Gallië gesproken volkslatijn Romaanse talen ontstaan, en van die Romaanse talen zal het Frans, het dialect van Île-de-France, uiteindelijk het sterkst blijken. Ten noorden van die streep zal een Germaanse taal worden gesproken. Meer bepaald een West-Germaanse taal: uit het taalkundig

continuüm dat loopt van de Elbe tot de Noordzee, zullen uiteindelijk het Duits, het Nederlands, Fries en aan de overkant van de zee, het Engels voortkomen en zich van elkaar gaan onderscheiden. Maar zover zijn we nog niet in 700 na Christus.

Die streep, die overgangszone die in België althans fundamenteel niet meer verandert in de loop der tijden, wordt in 1963, een halve eeuw geleden, in België een lijn, bepaald door een politieke, democratisch onderhandelde beslissing. Het blijft mijn vaste overtuiging dat die politiek vastgelegde taalgrens, niettegenstaande incidenten en sluimerende spanningen, voor stabiliteit en pacificatie in mijn land heeft gezorgd. Wie de taalgrens in vraag blijft stellen, ondermijnt België. Ik kom daar nog op terug.

Maar in die donkere tijden na de val van het West-Romeinse Rijk is het Latijn van de Romeinen, zeg maar de standaard- of cultuurtaal, al gevlucht in kloosters en kerken: het is de taal van clerici, de intellectuelen van die tijden, en van de liturgie.

Tegenover dat Latijn staat de “theotisca (of theodisca) lingua”, de taal van het volk, *theoda* in het Oud-Germaans), het Diets (zoals men dat in het Graafschap Vlaanderen en de streek rond Brussel noemde) en/of Duuts(ch), zoals men dat in de gewesten Holland, Utrecht en Limburg zei. In het Engels zou deze benaming die voor het latere Nederlands blijven: *Dutch*. Je ziet de verwarring zo aankomen. Nog meer naar het oosten sprak men over *Deutsch*. Een feit is dat ten tijde van Karel de Grote (ca. 800) van de Noordzee tot de vlakten van Noord-Duitsland dit Diets-Duuts(ch)-Deutsch in een linguïstisch continuüm werd gesproken. Zelfs Hendrik (Heinrich) van Veldeken, geboren in de omgeving van Hasselt in de twaalfde eeuw, wordt nog geclaimd door de Nederlandse én de Duitse literatuurgeschiedenis. En om de verwarring nog groter te maken noemde men in het graafschap Vlaanderen de taal in de Middeleeuwen ook “Vlaams”. Dat is tot vandaag zo gebleven. Veel Nederlanders en nogal wat Vlamingen noemen de taal die in het noorden van België wordt gesproken, ook de standaardtaal, zo. Ik vind dat geen goed idee en kom daar nog op terug. Nog later zou men over “Nederduits” spreken, en pas in de loop van de negentiende eeuw kwam de term “Nederlands” definitief – alhoewel, wat heet “definitief” - in gebruik.

De oertaal

Sinds God de mensheid met Babelse spraakverwarring gestraft heeft voor haar hoogmoed is men van de weeromstuit nostalgisch op zoek gegaan naar de oertaal, die volmaaktheid en universaliteit combineert.

Na het Hebreeuws, de taal van het Oude Testament, eiste het Grieks, die van het Nieuwe Testament, die plaats op; later het Latijn, dat de taal van het Imperium Romanum en later die van de Katholieke Kerk werd.

Emile Cioran, de Roemeen die in Parijs na jaren proberen uiteindelijk een schitterend Frans zou gaan schrijven, heeft ooit opgemerkt dat elke taal van zichzelf moet denken dat ze volmaakt is. In de zestiende eeuw beginnen de volkstalen aan hun opmars. Het is dus niet toevallig dat de zestiende-eeuwse humanist Jan van Gorp (Johannes Goropius Becanus) uit Hilvarenbeek, weliswaar nog in het Latijn (*Origines Antwerpianae*, bij Plantijn verschenen in 1569) opschreef dat het Nederlands /Diets de oudste (en dus de beste) taal ter wereld was. U kent de populaire variant van deze bewering: dat Adam en Eva in het Paradijs Antwerps hebben gesproken. Ik bespaar u zijn redenering, maar belangrijk is dat hij wilde aantonen dat het Nederlands rechtstreeks afstamde van een Germaanse oertaal, het Kimrisch, die geen uitsluitel had met het Latijn of Grieks, en zelfs ouder en heiliger was dan het Hebreeuws. Antwerpen werd volgens Becanus gesticht door de Cimbri, de nazaten van Gimmer of Gomer,

de oudste zoon van Japhet, zoon van Noach. De taal van deze stam, kwam dus rechtsreeks uit het Paradijs. En hij heeft nog een etymologisch argument: Duits/Diets is hetzelfde als Douts of d'outs, dus d'outste. *Se non è vero, è ben trovato*. Het is niet toevallig dat Becanus deze zelfzekere gedachten aan het papier toevertrouwt, op een ogenblik dat Antwerpen en de Zuidelijke Nederlanden aan de top stonden van hun economisch en cultureel kunnen, ook al waren die tijden rumoerig en de religieuze twisten hevig.

Latinitas

Laat ons nog één keer terugkeren naar een taal die twee millennia lang in de Lage Landen is blijven hangen. Niet als gesproken taal, maar als taal van geleerden en geloof. Het Latijn. Als er ooit één taal eminent “Europees” is geweest, ook in de Lage landen, dan is het wel het Latijn. Het was de taal van het Imperium Romanum, van de Katholieke Kerk en van de geleerdheid tot ongeveer 1700. Het is, naast de moedertaal van vele Europeanen, vele eeuwen hun vadertaal geworden. Het Imperium Romanum staat nog altijd in het Europese collectieve geheugen gegrift als een van de meest geslaagde pogingen een groot deel van de wereld te ordenen en te besturen. Het christendom heeft eerst Grieks, preciezer: *koinè dialektos*, de algemene taal, gesproken, de lingua franca van het oostelijk bekken van de Middellandse zee. Toen Petrus in Rome gekruisigd werd, stond het vast dat de kerk ooit Latijn zou spreken. Het Imperium Romanum verdween, de kerk hield de taal van Rome vast.

Rond 1300 schreef Dante zijn *Divina Commedia* in het Toscaans, zijn moedertaal (*vulgaris eloquentia*) maar hij moest het literair gebruik ervan nog verdedigen in een traktaat, geschreven in scholastiek Latijn. Met Petrarca begon het Humanisme, de intellectuele beweging die zich zou emanciperen van het monopolie van de clerus op kennis en taal. De humanisten zuiverden het Latijn van zijn scholastieke duisternis. Ze wilden terug naar de bronnen van het klassieke Latijn, helderder schrijven en denken. Lorenzo Valla en Erasmus zouden perfectioneren wat Petrarca in de steigers had gezet. Toch keerde de Brabander Erasmus die in het Latijn was gaan spreken, schrijven en denken - even goed als de Italianen - op zijn sterfbed in Basel terug naar zijn moedertaal. De laatste woorden van de humanist zouden “Liewer Gott” geweest zijn, in de transcriptie van de Duitse humanist Beatus Rhenanus. Janus Secundus, ofte Jan Everaerts, in 1511 in Den Haag geboren en gestorven nog voor hij vijftig werd, is de beroemdste Nederlandse dichter...in het Latijn. Net als Erasmus was hij een briljant latinist. Zijn *Basia*, of kusgedichten, zijn in verschillende talen ettelijke keren vertaald en werden in heel Europa gelezen. Simon Stevin, de wetenschapper, die het Zuiden voor het Noorden had ingeruild en het Latijn niet goed beheerste, heeft dan weer vurig de kaart getrokken van het Nederlands, dat hij nog de *Duytsche Tael* noemt, als wetenschapstaal. Aan hem danken we woorden als driehoek, vierkant en wiskunde, maar ook raaklijn en gezichtseinder.

Het Latijn bleef de taal van de intellectuelen tot ca. 1700. De twee laatste grote werken geschreven in het Latijn zijn de *Ethica* van Spinoza en de *Principia mathematica philosophiae naturalis* van Newton. Cartesius - Descartes – aarzelt al tussen Latijn en Frans. Zijn Franse boeken worden in het Latijn vertaald, zijn Latijnse in het Frans. Descartes beweert zijn *Discours de la méthode* in het Frans te schrijven “à cause que j’espère que ceux qui ne se servent que de leur raison naturelle toute pure jugeront mieux de mes opinions que ceux qui ne croient qu’aux livres anciens.” Het vernieuwend potentieel van het Latijn is blijkbaar uitgewerkt: in de eeuwige “querelle des anciens et des modernes” lijken de ouden het onderspit te gaan delven. In de novelle *Un homme obscur* laat Marguerite Yourcenar haar protagonist, de bijna ongeletterde Nederlander Nathanaël, Latijn spreken tegen een jonge,

Frans jezuit die op sterven ligt op een eiland voor de Amerikaanse kust. We schrijven de zeventiende eeuw. Nathanaël spreekt geen Frans, wel Engels en hij heeft wat Latijn opgeraapt. De jezuit spreekt geen Engels of Nederlands. Vandaar. Het Latijn is de brug die hen verbindt op dat verlaten eiland aan de andere kant van de wereld, ver van Europa. Dat ontroert me. Maar het Frans haalt het dus rond 1700 en neemt de rol van het Latijn over. Het wordt de taal van elk Europees hof (dat zich modelleert op dat van Versailles) en diplomatie, van de Europese salons, en in de achttiende eeuw een van de belangrijkste verspreiders van de Verlichting.

De rol van het Latijn is uitgespeeld. Zijn *momentum* is voorbijgegaan. Tot 1830 was het nog de voertaal van de Gentse universiteit, opgericht door Willem I. Vandaag wordt het meer en meer een soort Sanskriet, beheerd door enkele specialisten. Het Esperanto zal die rol van lingua franca, taal *au-dessus de la mêlée* nooit vervullen, hoe idealistisch zijn aanhangers dat ook geloven. Een kunstmatige taal neemt de wereld niet over. In de onafhankelijke dwergrepubliek Neutraal Moresnet, geklemd tussen België, Nederland en Duitsland, heeft men aan het begin van de twintigste eeuw geprobeerd het Esperanto tot officiële taal te maken. Veel verder dan een volkslied kwam men niet.

En toch. De lokroep van het Frans

De Francofiele Vlaming Bart van Loo zegt dat elke Vlaming in zijn onderbewustzijn nog Frans spreekt en de Brusselaar Claude Blondeel beweert dan weer dat de taalgrens dwars door hem heen loopt. Laat ons zeggen dat in de taalwereld van de Vlaming het Frans mee resoneert, een soort achtergrondruis levert. *Voilà*. Je leeft niet ongestraft eeuwenlang naast een taal, laat staan als die ook enkele eeuwen je eigen taal domineert. Ik ben met dat resonerende Frans persoonlijk zeer tevreden. Ik zou het, naast en in mijn Nederlands, voor geen geld ter wereld willen missen. Ook al weet ik heel goed hoe lang dat Frans heeft neergekeken op mijn taal, of moet ik zeggen op mijn gebrek aan taal? Ook al weet ik goed dat het Frans eeuwenlang van zichzelf een hoge dunk heeft gehad. Na de taal van urbane beleefdheid en raffinement in de zeventiende eeuw, werd het in de achttiende de taal van de emancipatie uit het despotisme en van de mensenrechten, de taal die volgens de verlichte geesten die het spraken het best de universaliteit uitdrukte.

Kardinaal Richelieu richtte in 1635 de Académie Française op, die sindsdien het model is geworden voor alle taalacademies ter wereld. Artikel 24 stipuleert: “La principale fonction de l’Académie sera de travailler, avec tout le soin et la diligence possibles, à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences.” Nog altijd vergaderen veertig “onsterfelijken” elke week onder de koepel aan de Seine in Parijs om te waken bij en over het Frans, en om aan de *never ending story* van de *dictionnaire* te werken. Abbé Grégoire stelde in 1794 in zijn *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française*: “Tout ce qu’on vient de dire appelle la conclusion, que pour extirper tous les préjugés, développer toutes les vérités, tous les talents, toutes les vertus, fondre tous les citoyens dans la masse nationale, simplifier le mécanisme et faciliter le jeu de la machine politique, il faut identité de langage.” Alleen de eenheidstaal, het Frans, kon voortaan de taal zijn van de Natie en de Rede. Alle andere talen werden verwezen naar de marge en de folklore. Taal werd nu een staatszaak. Het idee van een ondeelbare Republiek waarvan het devies “Liberté, Fraternité et Égalité pour tous” was, kon niet verzoend worden met taalkundig particularisme. Het volk moest verheven worden door het onderwijs in één nationale taal. Alleen zo zou men die “égalité” creëren. In de loop van de negentiende eeuw zou het verplicht onderwijs en de militaire dienstplicht

geleidelijk aan deze standaardisering realiseren. Het mag duidelijk zijn: sinds de Revolutie heeft Frankrijk, impliciet maar overtuigend, het territorialiteitsprincipe gehuldigd. Wellicht heeft het Frans, van alle Westerse talen, het meest staatsinterventie gekend. Hoe vanzelfsprekend het Engels vandaag zijn mondiale machtspositie ook vindt, het mist m.i. die interventies, net zoals het de zelflegitimering, de bewuste zelf-uitverkiezing van het Frans mist. Het heeft die ook niet nodig.

Taal en territorium

Ik zet mij af tegen de band tussen taal en etniciteit, zeg maar *Blut und Boden*. Ik schuif de term “territorium” naar voeren. Territoria bestaan omdat grenzen bestaan. Grenzen beschermen. Je kunt ze alleen overstijgen als je ze aanvaardt. Natuurlijk zijn ze contingent. Ze hadden elders kunnen liggen. Maar ze liggen nu eenmaal waar ze liggen. Morrel er niet onnadenkend aan, want dan open je de doos van Pandora.

Het moet misschien maar eens gezegd worden: men kan niet straffeloos abstractie blijven maken van een gegeven territorium als het over taalgebruik gaat in de openbare ruimte. Al is het maar omdat een representatieve democratie niet goed functioneert met meer dan één taal, zoals de Britse filosoof en econoom John Stuart Mill in 1861 al schreef: “Among a people without fellow-feeling, especially if they read and speak different languages, the united public opinion, necessary to the working of representative government, cannot exist.” Natuurlijk zullen we, en waarschijnlijk meer en meer, moeten leren leven met territoria waar de facto meer dan één taal wordt gesproken, op straat en thuis. Toch zullen we dat moeten blijven combineren met de bewuste voorkeur voor één officiële taal in de openbare ruimte van dat territorium. Het beruchte *ius soli*, het recht van de grond, het territorialiteitsprincipe staat tegenover het *ius sanguinis*, het recht van het bloed, het persoonlijkheidsbeginsel, *le droit des gens*. Voorstanders van het laatste principe vinden dat je overal het recht moet hebben je eigen taal te spreken: Engels of Frans in heel Canada, Nederlands en Frans in heel België; Frans of Duits of Italiaans in heel Zwitserland. Ze willen het *ius soli* soms compromitteren met *Blut und Boden*. Zij dwalen. Philippe Van Parijs heeft in zijn studie “Linguistic Justice” (Oxford University Press, 2011) duidelijk aangetoond dat het territorialiteitsprincipe een legitieme compensatie is voor het in zijn ogen noodzakelijke bestaan en gebruik van het Engels als wereldwijde lingua franca. Vandaag is België een officieel drietalig land, maar dat betekent niet dat je er overal Nederlands, Frans en Duits kunt spreken. Taal is in België namelijk gebonden aan territorium, met uitzondering van de officieel tweetalige hoofdstad Brussel.

Omdat ik Belg ben, begin ik Brussel in mijn taal, het Nederlands. Dat is mijn recht. Ik zie dan wel wat er gebeurt. Laat mij zeggen dat ik, als aanhanger van het territorialiteitsbeginsel, opkom voor de wettelijkheid. Maar wettelijkheid alleen zal nooit volstaan. Men moet ook hoffelijk zijn. Wettelijkheid zonder hoffelijkheid is rigide. Hoffelijkheid zonder wettelijk kader doet je altijd het initiatief verliezen. *It takes two to tango*. Het is aan de overheidsloketten overigens niet anders: een ambtenaar moet de taalwetgeving respecteren (in Vlaanderen is het Nederlands de officiële taal), maar hij moet er ook alles aan doen om de dienstverlening te doen slagen. Wettelijk blijven en hoffelijk zijn. “Fortiter in re, suaviter in modo”, zegt het Latijnse spreekwoord: stevig zijn als het over de zaak zelf gaat, zachtmoedig als het over de wijze van uitvoering gaat. En nu we toch aan het citeren zijn: nog deze mooie leidraad over rechtszekerheid van Lacordaire: “Entre le fort et le faible (...), c’est la liberté qui opprime et la loi qui affranchit.”

Philippe Van Parijs heeft zelf een prachtige boutade voor het territorialiteitsprincipe gevonden ...in het Nederlands: men moet de moed en de deemoed hebben om de taal te leren van het gebied waar men terecht komt en wil blijven.

Meertaligheid

Meertaligheid vertrekt altijd van de eigen taal. Wie zijn taal verloochent, verandert van identiteit, beweerde Emile Cioran die zelf dus in het Frans is gaan schrijven: hij pleegt heroïsch verraad. Voor een schrijver betekent het een liefdesbrief schrijven met een woordenboek naast zich. Merkwaardig genoeg heeft Cioran ooit bekend dat een echte schrijver zich in zijn moedertaal opsluit: hij beperkt zich uit zelfverdediging, want er is niets dat het talent zozeer vernietigt als een te grote openheid van geest. En als klap op de vuurpijl beweerde hij dat een volk in volle decadentie is, als het niet meer gelooft in zijn eigen taal. Als het ophoudt te denken dat zijn taal de opperste vorm van de uitdrukking is, de taal zelf.

De Nederlandse socioloog Abram de Swaan zet zich dan weer af tegen taalsentimentalisten die de taal met de groep vereenzelvigen en door taalbehoud de groepsbinding willen bewaren. "De taalgemeenschap kan heel beperkend en verstikkend zijn", heet het. Welnu, men kan aan die verstikking ontsnappen door het onverkrampt opkomen voor de eigen taal, en het zelfbewust gebruik ervan in één adem altijd te verbinden met meertaligheid. We hebben, en zeker in Europa, geen ander keuze dan zo meertalig mogelijk te worden. Respect vragen voor de eigen taal vereist ook respect tonen voor de taal van de andere. De Frans-Libanese schrijver Maalouf heeft, op vraag van de Europese commissie in 2008 samen met andere Europese schrijvers en intellectuelen een rapport geschreven waarin hij pleit voor het adopteren van een persoonlijke taal ("langue adoptive personnelle"): naast het Engels zou elke Europeaan een andere Europese taal moeten uitkiezen om te leren en te koesteren. (*Un Défi salutaire. Comment la multiplicité des langues pourrait consolider l'Europe*, Brussel, 2008). Umberto Eco benadrukte dan weer het belang van de vertaalcultuur met de verrassende boutade: "De taal van Europa is de vertaling."

Natuurlijk moeten wij de vertaalcultuur koesteren. Vertalers zijn de ware passeurs, zij pendelen tussen verschillende culturen. Is het niet paradoxaal dat hun werk beter geslaagd is, naarmate we hen meer vergeten, naarmate ze verdwijnen achter de tekst? Als ik vergeet dat Pessoa in het Portugees schreef maar de vertalingen van August Willemsen zonder weerstand aanvaard, meer nog, er niet bij blijf stil staan dat ik een...vertaling lees, dan is de vertaling geslaagd. Je kunt ongemeen belangrijk zijn door volledig te verdwijnen, heb ik hieruit geleerd.

We zullen in Europa moeten inzetten niet alleen op het leren van andere talen, maar op het opleiden van vertalers, en onder de vertalers zijn de literaire vertalers de belangrijkste, de minst betaalde, maar de belangrijkste.

Plus est en vous

Vlamingen en Nederlanders zouden met hun traditie van relatieve meertaligheid in Europa het voortouw kunnen nemen in het pleiten voor meertaligheid. Meertaligheid moet de dominantie van het Engels in evenwicht brengen. Engels is natuurlijk noodzakelijk, maar niet voldoende. Dat moet de leidraad zijn van een te voeren Europees taalbeleid. Het Engels niet bevechten, maar andere talen naast het Engels koesteren. Omdat het Engels zo dominant aanwezig is in onze leefwereld, en zeker in die van jongeren, zou ik zelfs durven voorstellen, ook al heb ik

hieromtrent niet veel illusies, dat de eerste vreemde taal in Europese scholen *niet* het Engels is. Wat die eerste vreemde taal dan wel moet zijn, hangt af van geografische en culturele factoren, van onze geostrategische positie zeg maar en van onze lotsbestemming. Maar ik ben nuchter genoeg om te beseffen dat Engels de facto bijna overal de eerste vreemde taal is.

Voor Vlamingen is het zo dat die eerste vreemde taal het Frans is en m.i. moet dat ook zo blijven. Omdat het Frans resoneert in ons Nederlands, omdat het onze geschiedenis en cultuur mee heeft gevormd, omdat we aan heel onze zuidgrens erop botsen. Om redenen van nabijheid vind ik dat het Engels en het Duits voor de volledige Lage Landen belangrijke talen moeten blijven.

Je wordt niet straffeloos omringd door deze grote taalgebieden.

Frans, Engels en Duits dus. In Vlaanderen, en in deze volgorde. Of als je Nederlander bent: Engels, Duits en Frans.

De kennis van het Frans in Vlaanderen neemt evenwel af; de kennis van het Frans en Duits is in Nederland bijna verdwenen. Ik vind dat jammer. We zijn onze relatieve meertaligheid aan het verliezen. En nee, ik denk niet dat het zinvol is Chinees, of Arabisch aan te leren in onze lagere en middelbare scholen.

Ik richt mijn blik nu op de grenstreken, en op die grens die ik het best ken: die tussen Vlaanderen, België en Frankrijk. Zuid-West-Vlaanderen en de *Nord*, of nog, de grensoverschrijdende Eurometropool Kortrijk-Lille-Tournai.

In grenstreken botsen staten niet alleen op elkaar, maar ook talen. De principes *van linguistic justice* gelden hier. Respect voor elkaars territorium en dus ook het territorialiteitsprincipe. Minstens in de openbare ruimte. In het beste geval het principe van wederkerigheid: als Fransen over de grens komen, brengen ze vaak hun taal mee in winkels, benzinstations en aan loketten: waarom kunnen Vlamingen dat dan niet in Frankrijk? De machtsverhoudingen tussen beide talen spelen hier nog altijd mee.

Of neem het onderwijs. De onderwijstaal, maar ook de taal op de speelplaats (die behoort namelijk tot de “openbare ruimte”), kan m.i. niet anders dan de taal zijn van het territorium.

Eerst het wettelijkheidsmodel dus. Pas dan kan men het hoffelijkheidmodel (tegenover thuis- en straattaal) toepassen. In een ideale wereld zijn beiden altijd in een dialectiek met elkaar verstrengeld.

Een casus: de grensoverschrijdende Eurometropool

Hoe onderhandelen talen nu best met elkaar in een grensstreek?
Ik kijk naar de praktijk van de Eurometropool.

In een officiële context, is het symbolisch belangrijk beide talen met dezelfde égarde te behandelen.

Dat betekent dat bij die officiële momenten beide partners hun taal spreken en simultaanvertaling wordt voorzien.

Uiteraard is dit geen praktijk die in andere, gewone contacten zo maar bruikbaar is.

Fransen hebben het concept van het “Néerlandais de courtoisie” geïntroduceerd: met een set van enkele tientallen woorden en wendingen kan men het ijs breken, zijn goede wil bewijzen. Ik onderschat deze strategie, deze *captatio benevolentiae* niet, maar het democratisch deficit blijft, en de strategie is hoogstens een opstap.

Op middellange en lange termijn blijkt één model me haalbaar, alhoewel het inspanning van beide partners zal vragen en dat is het model van de luistertaal: men leest en begrijpt de taal van de ander, maar spreekt die niet.

In ontmoetingen, vergaderingen en debatten spreekt dus iedereen zijn eigen taal. Hij of zij is wel in staat de taal van de andere te begrijpen.

Het voordeel van deze praktijk is dat men de schroom, de angst en de scrupules wegneemt van het moeten spreken in een taal die men minder goed beheerst.

Een tweede voordeel is dat beide gesprekspartners op voet van gelijkheid staan in het gesprek en de discussie - een fundamentele, democratische vereiste. *Linguistic justice* wordt dus gerealiseerd.

Om dit model te realiseren op middellange, ik vrees - lange termijn, is het in Frankrijk noodzakelijk het centralistische, jacobijnse onderwijssysteem te decentraliseren. Volgens hetzelfde principe van de geografische nabijheid van talen zou Frankrijk in Perpignan het Spaans moeten promoten, in de Elzas het Duits, in Nice het Italiaans en in de Nord het Nederlands. Telkens als tweede vreemde taal, na het Engels. Dat is op dit ogenblik helemaal niet het geval. Het Spaans staat b.v. heel sterk in de Nord.

Ik herhaal dat het hier om een bewuste, taalpolitieke strategie moet handelen, die in casu het Nederlands in de *Nord* positief discrimineert.

Als het Frankrijk menens is met de Eurometropool, met goed nabuurschap binnen Europa, dan zal het, ook uit welbegrepen eigenbelang, meer moeten inzetten op het leren van de taal van de naaste buur.

Vlaanderen moet hier zijn economische kracht in deze grensstreek in de weegschaal werpen. Juist omdat de machtsverhoudingen tussen het Frans en het Nederlands in het nadeel van het Nederlands blijven bestaan. *It's the economy, stupid.*

De kennis van het Frans in Vlaanderen gaat achteruit, ik zei het al, zeker bij jongeren. Omdat het Frans alleen nog een schooltaal is, een echte vreemde taal, terwijl het Engels overal is. Er zijn nauwelijks nog sporen van Frans in de openbare ruimte: je hoort geen Franse chansons meer op de radio. Op televisie zijn er geen Franstalige TV-series en in het bioscoopaanbod zijn er nauwelijks Franse films te zien. In de videotheek zei de vrouw achter de kassa mij dat mensen geen Franstalige films willen: die taal is hen te vreemd geworden. De muziek die uit radio, computer en ipod schalt en op festivalweiden klinkt, is Engelstalig.

Toen Frank Vandenbroucke Vlaams minister van Onderwijs was, heeft hij beslist dat Frans in het Vlaamse onderwijs de eerste vreemde taal is.

Je moet namelijk ondersteunen wat steun nodig heeft. Dat was wijs. Overigens zouden onze Franstalige landgenoten, als het hen menens is met België, ook het Nederlands als eerste,

vreemde taal moeten opleggen: zij laten nu de keuze tussen Nederlands en Engels, en een meerderheid kiest voor Engels.

Want wat er ook met België gebeurt, onze zuiderburen zullen altijd Franstaligen blijven. Onze geschiedenis en cultuur zijn vervlochten met de Franse. En de relatieve meertaligheid van Vlamingen is altijd een troef geweest. Als iedereen Engels kent, wordt het verschil gemaakt door wie daarnaast andere vreemde talen kent.

Immersion

Ik zal me hier niet uitspreken over de vraag of men volmaakt tweetalig, laat staan meertalig kan worden. We weten allemaal dat we vroeg moeten beginnen met het leren van vreemde talen. Maar moeten we daarom direct tweetalige scholen inrichten, of scholen die alleen het Engels nog gebruiken? En wat met de onderdompeling, “immersion” of taalbad, in een taal die niet de officiële instructietaal is? Meertalig onderwijs heeft vanaf het begin van de 21ste eeuw een hoge vlucht genomen in Europa. Het gaat dan meer bepaald om *Content and Language Integrated Learning* (CLIL), waarbij een deel van het curriculum (aardrijkskunde en wiskunde b.v.) in een andere taal dan de schooltaal wordt aangeboden.

Er zijn nogal wat mensen, ook taalkundigen en neurolinguïsten, die geloven dat dit meertalig onderwijs slimmere leerlingen produceert.

Vooraf in de Franse Gemeenschap in België wordt er mee geëxperimenteerd: de immersietaal is dan Nederlands of Engels. Vlaanderen neemt een afwachtender houding aan.

Nog afgezien van het feit dat het systeem leraren veronderstelt die moedertaalspreker zijn, kan niet iedereen zo maar twee talen aan, met name allochtone kinderen in grote Vlaamse steden en Franstalige kinderen in de Vlaamse scholen in Brussel en de Brusselse Rand. Voor hen is het zaakvak in de onderwijstaal Nederlands al moeilijk genoeg. En buiten de school heeft het Nederlands niet de dominantie die het Frans in Wallonië bijvoorbeeld wel heeft. We willen toch vooral dat anderstaligen in Vlaanderen Nederlands leren, juist uit emancipatorische beweegredenen? Taalkennis is een sleutel tot werk en integratie. Eigenlijk moet de discussie vooral gaan over de vraag wanneer de standaardtaal verankerd genoeg is om met andere talen te beginnen. Een analoge discussie is die over het statuut van de thuistaal in het onderwijs: moet men Turks, Arabisch en/of Berber in het onderwijs gebruiken om de overgang naar het Nederlands te vergemakkelijken? Mag het op de speelplaats gesproken worden? Als we geloven dat “bestemming belangrijker is dan afkomst”, zoals V. Naipaul zei over de manier waarop we het proces van migratie moeten begeleiden, dan lijkt het mij toch beter een heldere scheiding aan te brengen tussen de thuistaal, die men uiteraard nooit zal misprijzen, en de school- en speelplaatstaal, die toch beter vanaf het begin de taal van het territorium zelf is.

De laatste paar meters

Laat me, in het licht van de nieuwe taalstrijd die ons in het Europa van morgen te wachten staat, en die van een ander kaliber zal zijn dan de historische taalstrijd van het Nederlands om zijn rechtmatige plaats in België, waarschuwen voor de sirene van het *utopische* nomadisme. Hoe goed ik ook andere talen beheers, er zijn altijd “de laatste paar meters die mij nog scheiden van een *perfecte* beheersing van de taal (sc. van de andere, LD) en dus van een

volledige identificatie en een volledig deelgenootschap.” Die laatste meters, en dit citaat, zijn van Ger Groot, een Nederlands filosoof en publicist die in Brussel woont, thuis met zijn vrouw en dochter Spaans spreekt, op straat Frans, en met vrienden Nederlands. Hij zegt het volgende: “Wat blijft er voor mij, ogenschijnlijk ideale bourgeois-nomade te Brussel, na dit alles aan postmoderne flex-identiteit nog over? Naar ik moet ervaren, niet veel. In het hart van het ogenschijnlijk sexy internationalisme knaagt de frustratie. Het multilinguïsme en multiculturalisme die mijn dagelijkse leefomgeving vormen, zijn ook een bron van wanhoop die met de jaren alleen maar toeneemt. Daarin speelt de taal een beslissende rol.(...) In mijn taal besta ik, maar raak ik tegelijk van mijzelf vervreemd. Dat geldt reeds voor mijn moedertaal, die zich nooit *helemaal* naar mijn intenties en gedachten plooit. Maar het geldt in veel overweldigender mate voor de *andere* talen waarin ik mij beweeg. Die kloof wordt – vreemd genoeg – alleen maar scherper naarmate de identificatie verder lukt. Sinds twintig jaar spreek ik Spaans. In mijn persoonlijk leven is het de overheersende taal en ik druk me daarin meestal moeiteloos en zonder nadenken uit. Maar als het erop aankomt, blijven de scherpste en precisie die ik in het Nederlands bezit uit, vluchten de woorden voor mijn gedachten weg en hapert mijn uitdrukkingsvermogen.” De laatste paar meters.

De Draad van Ariadne in het labrynt

Ik sluit af.

Verdwaald in al mijn talen, verleid door het concert van talen, houd ik mij, zoals Odysseus, vast aan de mast van mijn Nederlands, om de geweldige zang van de sirenen te kunnen weerstaan. Want dat zal de kunst zijn waarin we vandaag en morgen zullen moeten excelleren: meezingen met alle talen en toch overeind blijven met de onze. We weten hoe de slimme Odysseus er als enige in slaagde om weer thuis te komen: omdat hij wist dat de Sirenen met hun verleidelijk gezang de opvarenden naar zich toe lokken om ze op de rotsen te pletter te doen slaan, en omdat hij, nieuwsgierig als hij was, toch wilde weten waarin hun fascinatie bestond, liet hij zich vastbinden aan de mast van zijn schip en stopte hij de oren van zijn bemanning dicht met was. Toen hij, zuchtend van verlangen, opging in de zang van de Sirenen en zijn mannen smeekte om in de richting ervan te varen, voeren zij onverstoord voorbij aan de rotsen en ontsnapten zo aan de dood. Evenzeer wil ik verdwalen, mij verliezen in het labrynt van talen, maar ik wil de draad van Ariadne in mijn zak hebben om mijn weg terug te vinden, om mezelf terug te vinden.

Voilà.

Luc Devoldere

